

עבודת קרקע א'

R' Mordechai Torczyner – torczyner@torontotorah.com

Dedicated by Yehuda Levi, Ilan and Dr. Gila Metz, and Roy Muster

הקדמה

א. סדר עבודת האדמה

- הכנת האדמה
- זריעה
- עידוד
- קצירה

ב. Ellen Churchill Semple, *Ancient Mediterranean Agriculture*

- חלק א' <https://www.jstor.org/stable/3739455>
- חלק ב' <https://www.jstor.org/stable/3739730>

ג. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק ז הלכה ב

חרישה אב.

- תני רבי חייה חפר חרץ נעץ תולדות להחרישה... לכל דבר שהוא להניית קרקע חייב משום חורש.
- החופר החורץ הנועץ המדייר המעדר המזבל המכבד המרביץ המפעפע גושים. המברה בחרשים. המצית את האור בחישת קנים ובאגד תמרים וכרבי זעירא אמת המים שהיא מכשרת צדדיה לזריעה. המסקל. הבונה מדריגות. הממלא את הנקעים שתחת הזיתים. והעושה עוגיות לגפנים. וכל דבר שהוא להניית קרקע חייב משום חורש...
- כל דבר שהיה מבחיל את הפירות חייב משום זורע.
- הנוטע המבריך המרכיב המקרסם המזרד המפסל המזהם המפרק המאבק המעשן המתליע הקוטע הסך והמשקה והמנקב והעושה בתים וכל דבר שהוא להבחיל את הפירי חייב משום זורע.
- זעירא בר חייא בר אשי בשם כהנא הנוטע בשבת חייב משום זורע.

ד. נימוקי יוסף מסכת מועד קטן דף ה עמוד ב

אין מדיירין. שמכניסין בהמות לשדה ושוככות שם בלילה ומזבלות אותה וכל הלילה מטיילות ממקום למקום עד שמזדבלת כל השדה ואסור אף על פי שאינו בידים מפני שנראה כמזבל והמזבל מתולדות זורע או חורש הוא:

אבות ותולדות

ה. ויקרא כה, ג-ד

(ג) שש שנים תזרע שָׂדֶךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר פְּרֻמָּךְ וְאֶסְפְּתָ אֶת תְּבוּאָתָהּ: (ד) וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית שַׁבַּת שְׁפָתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ שַׁבַּת לַה' שָׂדֶךָ לֹא תִזְרַע וְכִרְמָךָ לֹא תִזְמַר:

ו. תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ב: -ג.

- תנן: "משקין בית השלחין במועד ובשביעית." בשלמא מועד [אסור] משום טירחא הוא ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר [אסור] משום זורע, ובין למאן דאמר [אסור] משום חורש, זריעה וחרישה בשביעית מי שרי?
- אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, "רבי אומר: וזה דבר השמטה שמוט - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים."
- רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'". מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא דאהני תולדות מיחייב אאחרנייתא לא מיחייב.
- ולא, והתניא: "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אין לי אלא זירוע וזימור, מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח? תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא. לא כל מלאכה שבשדך, ולא כל מלאכה שבכרמך. מנין שאין מקרסמין, ואין מזרדין, ואין מפסגין באילן - תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך. מנין שאין מזבלין, ואין מפרקין, ואין מאבקין, ואין מעשנין באילן - תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא, כל מלאכה שבשדך לא, וכל מלאכה שבכרמך לא. יכול לא יקשקש תחת הזיתים, ולא יעדר תחת הגפנים, ולא ימלא נקעים מים, ולא יעשה עוגיות לגפנים - תלמוד לומר: שדך לא תזרע זריעה בכלל היתה, ולמה יצתה - להקיש אליה, לומר לך: מה זריעה מיוחדת, עבודה שבשדה ושכרם - אף כל שהיא עבודה שבשדה ושכרם!"
- מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא.

ז. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת כלאים פרק ח הלכה א

רבי לעזר אמר לוקין על החרישה בשביעית. רבי יוחנן אמר אין לוקין על החרישה בשביעית. מה טעם דרבי לעזר? [ויקרא כה ב] "ושבתה הארץ שבת לד'" כלל. "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" פרט. הזרע והזמר בכלל היו, ולמה יצאו? להקיש אליהן ולומר לך מה זרע וזמר מיוחד שהן עבודה בארץ ובאילן, אף כל דבר שהוא עבודה בארץ ובאילן.

ח. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א:ב-ד

ב: אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.
ג: וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב? לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות.
ד: כיצד? החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות, מכין אותו מכת מרדות מדבריהן.

ט. סנהדרין סב ע"א

חילוק מלאכות דעבודה זרה נמי תיפוק ליה מ"אחת מהנה" – "אחת זביחה", "מאחת" סימן אחד, "הנה" אבות זיבוח קיטור ניסוך והשתחוואה, "מהנה" תולדות שבר מקל לפניו. "אחת שהיא הנה" זדון עבודה זרה ושגגת עבודות, "הנה שהיא אחת" שגגת עבודה זרה וזדון עבודות.

י. רב משה סתיו, "אבות ותולדות", <http://www.kby.org/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=8241>

בגמ' (ב"ק ב.) מבואר שכשם שנאסרו בשבת אבות מלאכה, כך נאסרו תולדות. ולכאורה, דין תולדות לרבות לאסור נלמד מפסוק. מאידך, בגמרא במו"ק (ג.) יש דרשה הממעטת תולדות בשביעית, משמע שלולי המיעוט היו תולדות אסורות ממילא בשביעית. ולכאורה יש להבין: האם מסברא תולדות אסורות או מותרות? אם נאמר דמסברא שרי, מ"ט צריך לימוד בשביעית להתיר? ואם מסברא אסור, מ"ט צריך לימוד בשבת לחייב?...

ועי' בשטמ"ק (ב"ק ב. ד"ה עוד שם) מתוס' מהר"י כץ, וז"ל: "ותימה לרבי, מ"ש דתולדה בשבת ילפינן מקראי [לאסור (מ.ט.)], ובנזיקין לא ילפינן מקראי אלא מסברא? ונראה למהר"י כץ אי לאו קרא, הוי ממעטינן תולדות [בשבת] מדנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן", יעו"ש. הרי שבסברא תולדות אסורות, לבד מתולדות דאיסורי שבת שהיה טעם להתיר לולא קרא. ולכאורה הדברים סותרים לדברי התוס' בבכורות שהזכרנו קודם.

יא. רמב"ם הלכות שבת פרק ז:ז (משנה שבת ז:א)

אחד העושה אב מאבות מלאכות או תולדה מן התולדות במזיד חייב... אם כן מה הפרש יש בין האבות והתולדות? אין ביניהן הפרש אלא לענין הקרבן בלבד, שהעושה בשוגג אם עשה אבות הרבה בהעלם אחד חייב חטאת על כל אב ואב, ואם עשה אב ותולדותיו בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת.

יב. רב משה סתיו, אבות ותולדות, <http://www.kby.org/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=8241>

מצינו בהלכות שבת שפסק הרמב"ם (פ"ז מהל' שבת ה"ג) שזמירה הוי אב מלאכה ולא תולדה, ואף שבהלכות שביעית (פ"א מהל' שמיטה ויובל ה"ג) מבואר שזמירה נחשבת תולדה.

יג. דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א (יג)

ועל הקצירה או על הבצירה. היינו אם קוצר לעבודת הקרקע דהיינו לנקות הקרקע שיוכלו לזרוע שם [כדלקמן פ"ד ה"א והכ"ב] או שבוצר לעבודת האילן שעי"ז יגדל יותר. ואף על גב דבשבת הוא תולדת נוטע וזרע כאן בשביעית התורה חייבה עליהן בפני עצמן:

יד. ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק א:ד

וכן המבריך וכו'. אעפ"י שבגמרא אמרו "אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא", ואמרו נמי "אהני תולדות חייב, אתולדה אחרונייתא פטור", לאו דוקא. שגם 'אבות' שלא הוזכרו בכתוב אינם אסורות אלא מדרבנן [אע"פ שאמרו "אבות אסור רחמנא"], שהרי בצירה וזמירה 'אבות' נקראים לענין שבת וקראם כאן 'תולדות' לפי שהם בכלל זריעה וקצירה, ואין לך אלא האבות שהוזכרו בפירוש.

טו. רב משה טרגין (מבוסס על דברי רב אהרן ליכטנשטיין), "אבות מכלל דאיכא תולדות"

<https://www.etzion.org/he/download/file/fid/17820>

באופן כללי, עשיית איסור אסורה רק מפני שד' קבע בתורה שמעשה זה אסור, וממילא עשייתו היא הפרת רצון ד'. כל עשיית מעשה איסור מהווה אמנם מרידה במלכות שמים, אך זאת רק כתוצאה מהגדרת מעשה זה כמעשה אסור על ידי התורה. העבירה עצמה אינה מוגדרת כן מפני שבה עצמה טמונה מרידה אלא מפני שהיא הוגדרה כאיסור בתורה.

לעומת זאת, חילול שבת אינו רק עוד עבירה מיני רבות. חילול שבת טומן בחובו יציאה כנגד קדושת השבת ועם ישראל. צד זה של השבת - הקדושה אשר קיימת ביום השביעי, הוא בעל משמעות הלכתית מיוחדת. אדם המחלל שבת מוגדר בהלכה כמומר לחלל שבת ודינו כנכרי. הטעם לכך הוא שמעשיו הם בעלי משמעות רחבה - חילול קדושת השבת, וממילא חילול קדושתו בתור יהודי.

נמצא אם כן, שחילול שבת אינו אסור רק מפני היותו מוגדר כמעשה אסור בתורה, אלא מפני משמעות רחבה יותר של פגיעה ביסודות היהדות. ממילא, לא רק המעשה נאסר באיסורי שבת אלא גם התוצאה של מעשהו - חילול קדושת השבת. **משום כך, תולדות השונות מעט מהאבות באופן עשייתם אך שוות בתוצאותיהן צריכות להיות גם הן אסורות.**

לדוגמא, אם התורה אסרה אפייה בתור אב מלאכה בשבת מפני שבכך מתחללת קדושת השבת, ממילא צריך גם הבישול להיות אסור בתור תולדה. אילו רק מעשה האפייה היה אסור, לא היה ביכולתנו להרחיב את האיסור למעשה הבישול שהוא שונה במקצת. עם זאת, מאחר שתוצאת האפייה אסורה בתור חילול שבת, יכולים אנו להרחיב את האיסור גם למקרים דומים נוספים, שכן בסופו של דבר הפגיעה בקדושת השבת הנובעת מאפייה קיימת באותה מידה גם בבישול.

טענה זו יכולה להיאמר גם בנושא השמיטה אשר מתוארת בתורה כ"שבת לד", ובעלת דימיון רב לשבת מבחינת היותה מצווה הנוגעת לקדושת הזמן. הקדושה של שנת השמיטה מתחללת על ידי עבודה בשנה זו, ומפני כך נאסרה העבודה בשנת השמיטה. משום כך, **כל מעשה אשר תוצאתו דומה בצורה משמעותית לתוצאות האבות האסורים בשמיטה, אסור גם הוא בשנה זו בתור תולדה.**

"זורע" מאי היא?

טז. דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א (יא)

הזורע בשביעית חייב בכל שהוא, וגם חייב אפ"ל לא השריש עדיין בקרקע. והמחפה את הזרעים בכלל זורע ולוקה. והזורע אף בלא חיפוי חייב.

יז. מנחת חינוך מצוה רצה:יד

והנה זורע בשבת ויו"ט הוא מלאכה, ומבואר בפסחים דכ"ה גבי כלאי הכרם דזרוע מעיקרא אינו נאסר אלא בהשרשה, והיינו דנקלט בארץ. וע"ש ברש"י דקודם השרשה הוא כמונה בכדא ולא הוא כלאים כלל. וכן מבואר במס' מנחות דס"ט לענין [היתר זרעים שלא נשתרשו ע"י הקרבן] עומר... א"כ אפשר לומר דגם בשבת ויו"ט אינו עובר על הזריעה רק אם נשרש בקרקע, ואינו חייב על העשייה רק אם נשרש אח"כ, כמו אופה דאינו חייב על דבוקו בתנור רק אם נאפה אח"כ, ה"נ דבנשרש חייב על העשייה, ואם תיכף לאחר שזרע נטל הזרע מן הארץ ולא הניח לשרש אפשר דאינו חייב.

אך זה אינו, דאם נאמר דעיקר הזריעה היינו בהשרשה, א"כ אם זרע בשבת ונשרש אח"כ בחול לא יהיה חייב כמו אופה לעיל, א"כ אמאי מבואר במשנה "הזורע חייב" וכן בגמרא "הנוטע והמבריך והמרכיב" עיין בשבת פ' כלל גדול, הא קי"ל בר"ה ובפסחים פלוגתא חד אמר דלקליטה צריך ל' יום וחד אמר י"ד יום, ור"י ס"ל ג' ימים בעיניו, ואנן פסקינן י"ד לקליטה... א"כ היאך חייב משום זורע, דממ"נ אם זרע בחול וזמן הקליטה יהיה בשבת ודאי פטור אליבא דכ"ע כמו כל המלאכות דמותר מבעוד יום אף שהמלאכה נעשית בשבת כמ"ש לעיל, ובודאי מיירי בזרע בשבת, א"כ היאך חייב? הא אינו נקלט הזריעה אליבא דכ"ע פחות מג"י, וא"כ נקלט בחול אמאי חייב? ... א"כ נפל דין זה דזורע ונוטע בבירא, היאך משכחת לה דחייב הא נשרש בחול!

עכצ"ל דיש חילוק. בשלמא מבשל או אופה גמר האפיה או הבישול נקרא בשם אפיה או בשול, אבל קודם שנאפה לא נקרא בשם אפיה כלל אף דנתן לתוך התנור. אבל לשון "זריעה" חל תיכף כשמנפץ הזרע ע"ג קרקע הוא זורע. אף דהוי כמאן דמנח בדיקולי, היינו לענין המוזכר לעיל דלא מבואר בקרא זריעה, א"כ אף דהוי זריעה מ"מ אפשר דהוי כתלוש לענין עומר, אבל לשון "זריעה" שייך שפיר תיכף קודם שנקלט, ע"כ חייב תיכף בשבת ויו"ט.

א"כ לפ"ז אם לקט מן הארץ תיכף אחר הזריעה בודאי חייב דהרי נגמרה מלאכתו בזריעה לחוד, וע"ז חייבה התורה. והוי כמו כותב ומוחק תיכף או אפילו כותב ע"מ למחוק תיכף בודאי חייב, ה"נ חייב.

יח. רש"י מסכת שבת דף עג עמוד א

"הזורע" הן אף [ד] כל זמן שלא נשרש כמאן דשדי בכדא דמי, עי' (מנחות סט), מ"מ כיון דע"י זריעתו עתה ישרש אח"כ, חייב, כמו אופה וצולה דחייב אף על פי שנאפה ונצלה אח"כ מאליו. (וע"ש סוף ד' נ"ו ונ"ז.) והנה אם לקט הזרע קודם שנשרש נראה דפטור למפרע על מה שזרע כיון דלא נתקיימה מחשבתו. וד"ז יש ללמוד מבעיא דרב ביבי בר אביי בריש מכילתין דאם רודהו קודם שנאפה פטור... והנה בזורע משמע דחייב אף דההשרשה לא תהיה אלא בחול, עמש"כ בפ"ב דכלאים מ"ג, וכן הנוטע חייב אף דזמן קליטתו נמשכת ע' בפ"ב דשביעית מ"ו. ומזה נ"ל דכן האופה בשבת עם חשיכה חייב אף דאין שהות שתגמר אפייתו בעו"י:

יט. מנחת חינוך מצוה שכו:ב

ופשוט דהזורע חייב בכ"ש כמו גבי שבת ער"מ פ"ח מה' שבת, וכן זריעת כלאים כי זריעה אין לה שיעור אפ"ל בכל שהוא חייב. וג"כ חייב אפ"ל לא השריש עדיין בקרקע כמו גבי שבת וכלאים כמ"ש לעיל באריכות בפ' אמור.

כ. דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א (יא) ס"ק (יח)

ואמרו בשם מרן ז"ל שחשש לזרוק בשביעית גרעיני פרי למקום שיכול להשתרש באדמה ולצמוח ועי' באו"ח סי' של"ו ס"ד.

כא. שו"ע אורח חיים שלו:ד

יש לזהר מלהשליך זרעים במקום ירידת גשמים, שסופן להצמיח.

כב. משנה ברורה סימן שלו ס"ק לב

שסופן להצמיח - פ"א שיצמחו מחמת הריכוך כדרך כל תבואה כשנותנים אותה במים וכדלקמן סי"א או אפשר בזמן מרובה ישתרש בקרקע:

כג. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א:ו (מירושלמי שביעית ד:ד)

אין מציתין את האור באישת הקנים מפני שהיא עבודת קרקע, ואין מלמדין את הפרה לחרוש אלא בחול, ואין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר אבל בודקין אותן בעציץ מלא גללים...

כד. חזון איש שביעית סימן כ אות ה

הא דאמרו ירו' פ"ד "אין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר אבל בודקין אותן בעציץ מלא גללים" אי דייקנן דמדאצטריך לאשמענן דאין בודקין משמע דחובא ליכא

- י"ל דמיירי שנוטלן תוך ג"י ורואה אותן והמומחין מכירין בפיתוחן אם יצמחו וכיון שזורען ע"מ ליטלן קדם שיושרשו אין איסור דאורייתא בזריעה זו, ומ"מ אסור בעפר אבל בגללים מותר. ולפ"ז אפשר דאף בזבל הדק מותר...
- א"נ מיירי בעציץ שא"נ ואפי' מניח ג"י ליכא חיובא, ומ"מ בגללים לא גזרו ואפשר אפי' זורע לגדל מותר דל"ג בגללים בעציץ שא"נ אלא שדברו חכמים בהוה שאין זורעין בגללים אפי' בדק שאין בו ברכה וכמש"כ תו' חולין שם...
- ואפשר דמיירי בעציץ נקוב ומניחן שיושרשו, ובאמת בעפר חיובא נמי איכא, ומשום שריותא דגללים נקטי'. ולפ"ז דוקא בזבל הגס.

כה. חזון איש שביעית סימן כ אות ה

אבל כונת הבדיקה אינה מפסדת את שם 'זריעה' שהרי אפשר לבודקן וליהנות מאביה, והלכך אף אם חושב לעזוב את הפירות בטלה דעתו. ואף אם דעתו לעוקרן קדם שיתבשלו אין מחשבתו כלום דלמא מימלך.

וכל זה אם הבישול הוא תנאי בזריעה אבל לקושטא דמלתא כל זריעה העתידה להשתרש חשיבא זריעה והאיסור כבר נגמר ואין נפקותא לאיזה תכלית זרען...

ובשביעית אין כאן מחשבת "להתלמד" כלל דכל מחשבה צריכה מחשבת בעלים דמחשבה של אדם שאינו שליט בו לאו מחשבה היא, וא"כ בשביעית שמה שיצמח הוא הפקר ואינו בעלים כלל מה תועיל מחשבתו בדבר שאינו שלו? ואם לא יהי' בזה איסור ספיחין יהא איסור לאבדן, ואם יהי' בהן איסור ספיחין ויהא מצוה לאבדן ובשביל מצות האיבוד לא יהא איסור זורע א"כ בטלה איסור זריעה, אבל העיקר שזורע להתלמד לוקה משום שדך ל"ת כשאר זורע.